

LIETUVIŠKI ELEMENTORIAI XIX a. PABAIGOJE — XX a. PRADŽIOJE

K. SIMASKA

Elementoriaus istorijos klausimai yra glaudžiai susiję su liaudies švietimo, mokyklos, pedagoginės, psichologinės minties, vaikų literatūros, literatūrinės kalbos bei rašybos vystymusi. Tokių plačių problemų nagrinėjimas yra įmanomas tik kolektyvinėmis pastangomis. Atliktas darbas būtų svarbus ne tik istoriniu požiūriu, jis padėtų giliau nušviesti dabartinius teorinius elementoriaus sudarymo bei pradinio skaitymo ir rašymo mokymo klausimus.

Sio straipsnio tikslas — duoti bendrą elementoriaus vystymosi apžvalgą XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. Čia neketinama detaliai nagrinėti kiekvieną šio laikotarpio elementorių (neleidžia straipsnio apimtis), o apibūdinama tik patys svarbiausi, kurie turėjo didesnės reikšmės liaudies kultūrinio lygio kėlimui bei pedagoginės-metodinės minties pradinio mokymo srityje vystymui.

Tiesa, atskiri elementoriaus istorijos klausimai pradėti nagrinėti jau anksčiau. Stai M. Karčiauskienė straipsnyje „Aiškinamojo skaitymo pradžios lietuviškoje mokykloje 1905—1917 m.“ apibūdina kai kuriuos XIX a. pabaigos—XX a. pradžios elementorius, bet autorė juos liečia daugiausia tiek, kiek jie susiję su aiškinamojo skaitymo vystymusi. Elementoriai vieni mažiau, kiti daugiau yra nagrinėjami J. Budzinskio ir P. Naujokaičio metodiniame darbe „Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse klasėse“. Suprantama, kad autoriai neturėjo tikslo gilintis į elementoriaus istoriją, jie tik trumpai apibūdino abėcėlinę elementoriaus dalį daugiausia tam, kad bendrais bruožais parodytų pradinio skaitymo ir rašymo mokymo metodų raidą Lietuvoje.

Šiame straipsnyje duosime bendrą elementorių apžvalgą, trumpai pa-nagrinėsime visus jų skyrius, siekdami parodyti, kaip, keičiantis visuomeninio-kultūrinio gyvenimo sąlygoms, tobulėjo ir elementoriai.

* * *

XIX a. antrojoje pusėje liaudies švietimo padėtis buvo gana bloga. Carinė vyriausybė sąmoningai trukdė darbo žmonėms mokytis, vykdė nacionalinės spaudos bei rusinimo politiką tautinių mažumų atžvilgiu. Lietuvos mokyklose vaikai buvo mokomi skaityti ir rašyti nesuprantama jiems rusų kalba, buvo auklėjami aklo paklusnumo carui dvasia. Liaudis

tokių mokyklų nemėgo. Po 1863 m. plačiai paplito dvi pagrindinės pradinio vaikų mokymo formos: namuose, kur mokė patys tėvai ar vyresnieji šeimos nariai, ir slaptose mokyklose, kur mokė tėvų lėšomis samdyti mokytojai, vadinamieji „daraktoriai“. Kaimo valstiečio ar dvaro kumečio pirkioje žiemos metu susirinkdavo keliolika apylinkės vaikų mokytis skaityti. „Daraktoriai“ dažnai patys vos temokėjo skaityti.

„Varpas“ pateikia ryškų slaptos mokyklos vaizdą. Vienos korespondencijos autorius pasakoja, kad viename dvare, kur pono žemę nuomoja apie 20 šeimų, yra naminė mokykla. Ji įrengta rūsyje, kad žandarai nesurastų. Vos mažas plyšelis paliktas saulei įeiti. Tokio kambario viduryje stovi ilgas stalas, kėdėmis apstatytas. Prie jo sėdi apie 20 berniukų ir mergaičių, kurie visokiais balsais rėkia „bė-a-ba, cė-a-ca...“, kiti mokosi poterių, o viduryje tos vaikų krūvos sėdi senutė, kuri iš eilės kiekvieną klausinėja. Senutė išmoko skaityti iš savo vyro, kuris buvo „škaplierininkas“. Dabar ji našlė, neturi iš ko gyventi, todėl moko vaikus. „Mokytoja“ papasakojusi, kad pirmą žiemą vaikai pramokstą truputį skaityti ir poterius, antrą žiemą išmokstą visus poterius ir pradeda skaityti „Aukso altorių“, trečią žiemą skaitą visą šią knygą. Korespondencijos autorius davęs mokiniams paskaityti ir įsitikinęs, kad jie nė pusės nesupranta to, ką skaito. Jis tvirtina, kad taip moko vaikus daugumoje mokyklų¹. Panašiais metodais vaikai buvo mokomi ir namuose. Nenuostabu, kad išmokti skaityti buvo labai sunku ir, kelis metus mokęsis, vaikas mokėdavo skaityti tik iš „savo knygelės“.

Skaitymo mokymui „palengvinti“ plačiai buvo vartojamos fizinės bausmės, kurias ypač propagavo kunigai ir kiti bažnyčios atstovai. Štai „Varpo“ straipsnyje „Ar rykštes išmesti iš mokslaviečių ar palikti?“ atkakliai įrodinėjama rykštės reikalingumas. Šalia kitų atvejų, kur turi būti naudojamos rykštės, nurodoma, jog „yra vėl vaikai, kad taip silpnos galvos, kad jie, lyg beprotingi sutvėrimai, per ilgą metą negali suprasti aiškino pradinį pamatų dorumo ir rėdo, kurie privalu gyvenime žmogaus... bešispardymai tokio vadžiotojaus gali būt numalšinti vien tik fizišku jautumu...“² Nėra abejonės, kad čia reikia kaltinti ne vaiko silpną galvą, bet atsilikusius, senus mokymo metodus.

Pagrindinė priemonė išmokyti vaikus skaityti buvo elementoriai, spausdinami užsienyje ir gabenami slapta kartu su kitomis knygomis bei laikraščiais į Lietuvą. Elementoriai buvo plačiai paplitę, jų buvo galima rasti beveik kiekvieno valstiečio troboje. „Pereikime skersai ir išilgai Lietuvą ir Žemaitiją, o retai kurioje grytelėje nerasime elementoriaus“, — rašė „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“³.

XIX a. pabaigoje plačiausiai buvo paplitęs Motiejaus Brundzos „Lamentorius lietuviškas dėl mažų vaikelių...“, pirmą kartą išėjęs 1859 m. Varšuvoje. Jis pakeitė nuo XVIII a. gyvavusį elementorių — „Mokslas skaitymo rašto lietuviško...“ M. Brundzos elementorių 1887 m. peržiūrėjo ir naujai išleido Lukas Staugaitis. Nuo to laiko elementorius ėjo dviejų autorių vardu. „Lietuvių bibliografijoje“ nurodoma, kad šio elementoriaus išėjo mažiausia 15 leidimų, ir spėjama, kad kartais jis buvo išleidžiamas net nenurodant autorių ar kitu pavadinimu, pvz., „Lietuviškas lamentorius ir poteriai“ (1899). Paskutinis šio elementoriaus leidimas išėjo net 1905 m. M. Brundzos elementorius daugiausia buvo skirtas aukštaičiams, o žemaičiuose plačiausiai buvo vartojamas Vincento Juzumo „Naujas

¹ Korespondencijos, „Varpas“, 1889, Nr. 7, p. 111.

² D z u k a s (Radziukynas), Ar rykštes iszmesti isz mokslawiecziu ar palikti?, „Varpas“, 1889, Nr. 7, p. 104.

³ S a n t a k a, Elementorius K. L. S., „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, 1896, Nr. 4, p. 27.

žemaitiškas elementorius su katekizmomis ir ministranturu“, pirmą kartą išėjęs 1864 m. Vilniuje ir susilaukęs 12 leidimų. Paskutinis jo leidimas pasirodė 1889 m. Karaliaučiuje.

Kadangi V. Juzumo elementorius palyginti anksti nustojo ejęs, tai XIX a. pabaigoje svarbiausią vietą užėmė M. Brundzos elementorius, kuris vien 1891—1895 m. susilaukė 8 leidimų bendru 63 500 egzempliorių tiražu.

M. Brundzos elementorius nebuvo originalus. Vincas Kudirka spėja, kad jis išverstas iš lenkiško elementoriaus, kurį parašė kunigai Paulinai dar 1691 m. M. Brundzos elementorius sudarytas raidžių sudedamuoju metodu. Čia apibūdinsime 1891 m. Tilžėje išėjusį egzempliorių: „Lietuviškas elementorius dėl mažų vaikelių o labiausiai dėl suaugusių naujai išduotas ir aiškiai parvežėtas per K. L. S.“ Elementorių sudaro 32 puslapiai. Jo viršelyje nurodyta, kad išleistas 1879 m. Vilniuje. Jame yra ir cenzūros leidimas spausdinti; bet yra žinoma, kad užsienyje spausdintoms lietuviškoms knygoms leidėjai dažnai uždėdavo visai kitą datą ir užrašą «Дозволено цензурою», norėdami suklaidinti žandarus. Taip buvo padaryta ir su minėtoju elementoriumi.

Pirmame elementoriaus puslapyje yra abėcėlė: didžiosios ir mažosios raidės spausdintos dviem šriftais: stambesniu ir smulkesniu. Taigi iš tikrųjų susidaro keturios abėcėlės, po 31 raidę kiekvienoje. Štai visos raidės paeiliui: *a q b c d e e f g h i j k l l m n o p q r s t u v w x y z z ž*.

Po abėcėlės duodami visi skyrybos ženklai: kablelis, kabliataškis, dvitaškis, taškas, klaustukas, šauktukas ir brūkšnys.

Toliau supažindinama su balsiais: *a q e e i o u y* (iš viso 8) ir priebalsiais: *b c d f g h k l l m n p q r s t w x z* (iš viso 19). Keturių priebalsių: *j v z ž* jau nebėra.

Puslapis baigiamas supažindinimu su skaičiais. Skaičiai nuo 1 iki 30 surašyti paeiliui, paskui — tik dešimtys, šimtai ir pabaigoje tūkstantis.

Matome, kad vaikui pirmąjį puslapį išmokti buvo tikrai nelengva. Tekdavo daugelį dienų ar net savaitių mokyti po raidelę, po skaitmenį, vieną ir tą patį puslapį. Bet toliau buvo dar sunkiau.

Nuo antro puslapio prasideda „sudėjimas silabų“. Čia duodami įvairaus sudėtingumo skiemenys: pradžioje dviraidžiai, paskui triraidžiai ir t. t. Štai priebalsiai *b c d f g h j k l m n p r s t w x z* sujungti su balsiais *a e i o u*. Gauta 18 eilučių tokių skiemenų, kaip *ba be bi bo bu* ir t. t. Toliau raidės jungiamos atvirkščia tvarka: balsis su priebalsiu, pvz., *ac ec ic oc uc* ir t. t.

Iš viso vaikas turėjo „iškalti“ 350 skiemenų. Blogiausia, kad reikėdavo išmokti tokias raides, kaip *ž q x ch* ir kitas, ir tokius sunkiai ištariamus skiemenis, kaip *strza strze strzy strzo strzu* ir kitus, kurių lietuviškuose žodžiuose visai nėra. Tokiu būdu didelė dalis vargo buvo visiškai veltui, skiemenavimas skaityti tekstą visai neparuošdavo.

Visa tai aiškiai rodo, jog abėcėlinė elementoriaus dalis išversta iš lenkų kalbos, neatsižvelgiant į lietuvių kalbos fonetines bei morfologines ypatybes.

Poabėcėlinėje dalyje yra poteriai, maldos, katekizmas, „ministranturas“ (lotynų kalba) ir giesmės. Šis skyrius blogesnis už elementoriaus „Mokslas skaitymo rašto lietuviško...“, nes tame, be poterių ir maldų, buvo dar įvairių pamokymų, kaip auklėti vaikus, kaip gerbti tėvus ir kt.

M. Brundzos elementoriuje yra „garsioji“ „Kalėda dėl mažų vaikelių“, kur apdainuojama visagalinti rykštės jėga:

Rykšte dvasia š. vaikelius mušti rodij,
Rykšte nei krislo sveikatai neužvodij.,
(p. 30)

nes ji proto pridėda, poterių moko, padaro vaikus paklusnius tėvams.

Elementoriaus pabaigoje pridėta daugybės lentelė, didžiosios ir mažosios rašytos raidės ir rašyti skaičiai nuo 1 iki 9. Tai rodo, kad elementoriaus tikslas buvo išmokyti skaityti spausdintą tekstą. Išmokyti rašyti nebuvo siekiama. Elementoriuje nebuvo jokių iliustracijų, blogas jo išorinis apipavidalinimas, visiškai nesuprantamas ir svetimas vaikui turinys. Mokymas skaityti grindžiamas vien tik mechanine atmintimi. Išmokyti sąmoningai, taisyklingai skaityti iš šio elementoriaus neįmanoma.

Tai rodo, kad kunigai, kurie šį elementorių paruošė, ir dvasininkija, kuri jį platino, buvo suinteresuota ne darbo žmonių kultūrinio lygio kėlimu, o siekė siaurų religinių uždavinių: išmokyti poterių, maldų, įskiepyti paklusnumą dievui danguje ir jo vietininkui carui žemėje.

1885—1895 m. buvo bandymų išleisti geriau paruoštus elementorius. Visų pirma paminėtinas J. Šliupo ir L. Malinauskaitės elementorius „Abėcėla ir taip mokintuvė dėl vaikų, sutaisyta A... Es ir J. Š... o“, išėjęs 1886 m. Tilžėje. Autoriai nurodo, kad kitų elementorių laidos jau pasibaigusios, todėl pasirūpinę išleisti naują. Manoma, kad šio elementoriaus buvo išleista ir antroji laida apie 1899 m.

Elementorius sudarytas skiemenų metodu. Raidynas labiau pritaikytas prie lietuvių kalbos fonetinių ypatybių. Išmesta *l w z x* raidės. Palyginti geriau išspręstas supažindinimas su raidėmis. Pirmiausia duodamos didžiosios raidės, paskui didžiosios greta su mažosiomis — tai paskatina naudotis lyginimo metodu. Lygiai taip pat sutvarkytas ir rašytų raidžių skyrius, einąs tuoj pat po spausdintų.

Toliau elementorius turi keturis skyrius ir priedą. Pirmajame skyriuje yra skiemenys („taralai“) ir žodžių skaitymas. Šis skyrius suskirstytas dar į aštuonis poskyrius, kuriuose nuosekliai, pagal sudėtingumą, išdėstyti skiemenys: pradedant dviraidžiais ir baigiant keturiaraidžiais bei penkieraidžiais. Štai skiemenų pavyzdžiai su raide *n*: *an na qn nq en ne ėn nė ėn nę in ni ėn nį on no un nu ūn nū ūn nų — ma-no mė-li-na nū-du nu-gi li-go-nį il-ga-na-gį nu-bė-go-me bo-nė ka-li-ny-je bė-gu-nė na-gi-nė*.

Elementoriuje nėra lietuvių kalbai svetimų skiemenų. Greitai pereinama prie žodžių skaitymo. Nėbėra ir „silabizavimo“. Tai jau teigiami elementoriaus bruožai. Bet atsiranda kita blogybė: mokiniui reikia iškalti apie 956 skiemenis. Tas labai apkrauna mokinio atmintį ir nepratina sąmoningai skaityti. Be to, šiame skyriuje autorius duoda visus skiemenis ir žodžius tik su mažosiomis raidėmis, o didžiosios lieka visai pamirštos.

Antrajame skyriuje supažindina su skaičiais. Čia pirmoje dešimtyje naudojamos vaizdinės priemonės: taškeliai, lazdelės, ko nėra kituose to meto elementoriuose. Tačiau labiausiai išsiskiria J. Šliupo elementorius iš kitų tuo, kad poelementorinėje dalyje duodami pasaulietinio turinio straipsneliai. Straipsneliuose „Iš gamtos“ (p. 28—52) autorius duoda daug svarbių mokslinių žinių: apie žmogų, žemę, žvaigždes, žaibą, elektrą ir kitus gamtos reiškinius. Nėra abejonės, kad šios žinios turėjo didelės reikšmės, skleidžiant mokslo žinias, formuojant materialistines pažiūras ne tik vaikų, bet ir suaugusių, nes elementorius dažnai būdavo vienintelė skaitymo knyga šeimoje.

Gerai pavykę pirmieji straipsneliai („Apsakai“). Čia vienuolikoje trumpų apsakymėlių — „Gera mergytė“, „Nepaklusnumas“ ir kituose — autorius vaikui prieinama kalba iškelia svarbias mintis: mylėti ir globoti paukštelius žiemą, klausyti tėvų ir pan. Iš tų apsakymėlių matyti, kad autorius yra priešingas rykštės pedagogikai, nepataria tėvams mušti vaikų.

Bet straipsneliai iš gamtos vaikams buvo sunkiai suprantami, didelės apimties, parašyti ilgais sakiniiais, moksline kalba. Štai straipsnyje „Žmogus“ (p. 30) skaitome: „Per tas tai septynias pajautas smagenys gauna įvairius įspūdžius; įspudis tai nekas kitas, kaip tiktai atsimušimas apielinkės

musu smagenyse!“ Tuo būdu straipsneliai „Iš gamtos“ daugiau galėjo tikti suaugusiems, negu vaikams.

Šis elementorius taip pat be iliustracijų, šriftas dar smulkesnis, nei kituose elementoriuose.

Nepaisant minėtų trūkumų, J. Šliupo „Abėcėla...“ buvo svarbus žingsnis į priekį, nes tai pirmasis elementorius, kurio skaitiniai yra pasaulietiško, mokslinio turinio, o poteriai ir maldos tėra kaip priedas, ir jų daug mažiau, nei M. Brundzos elementoriuje.

XIX a. pabaigoje, pagyvėjus kapitalizmo vystymuisi, matome žymius poslinkius visuomeniniame bei kultūriniame Lietuvos gyvenime. Išskyla dvi naujos klasės: buržuazija ir proletariatas. Kaime smarkiai padidėja valstiečių diferenciacija, išauga kaimo buržuazija, o kartu su ja ir kaimo varguomenė, kuri stoja į kovą prieš carizmą ir buržuaziją, proletariatu vadovaujant.

Dėl šių priežasčių atsiranda daugiau inteligentijos, kilusios iš valstiečių, kurios geriausioji dalis ėjo kartu su liaudimi, kovojo dėl nacionalinio išsivadavimo, dėl lietuviškų mokyklų steigimo, dėl lietuviškos spaudos gražinimo. Šiomis sąlygomis išsivysto kova dėl naujo elementoriaus išleidimo. Ši kova pirmiausia buvo nukreipta prieš reakcinę dvasininkiją, kuri atkakliai gynė M. Brundzos elementorių ir įrodinėjo jo tinkamumą liaudžiai. Iškilė reikalas duoti teisingą jo įvertinimą.

V. Kudirka, kritikuodamas M. Brundzos ir L. Staugaičio elementorių, nurodė, kad 1) pedagogika pažengė toli į priekį, todėl „silabizavimo“ metodas jau nebetinkamas, 2) po abėcėlės turi būti skaitomi pasaulietinio turinio straipsneliai, 3) tik seniau su rykštės pagalba „varė protą į galvą“, 4) elementoriaus kalba neturi būti užteršta lenkiškais žodžiais. „Tai ne lietuviškas elementorius, tai mutinys iš užduočių elementoriaus, maldaknygių ir katekizmo, padarytas ant lietuviško skystimo, užsūdytas lenkiška, o uždarytas lotyniška kalba“, — taip galutinai įvertina elementorių V. Kudirka⁴. Šias V. Kudirkos mintis parėmė daugelis pažangių inteligentų, kaip S. Matulaitis, A. Kriščiukaitis ir kiti.

Dvasininkijos argumentai už M. Brundzos elementorių buvo labai silpni ir neįtikinami. Jie rodė, kad tikrasis liaudies švietimas kunigams maža terūpėjo. Kunigas Pr. Urbanavičius įrodinėjo, kad „silabizavimo“ metodas liaudžiai prieinamiausias, kad pasaulietinio turinio straipsneliai vaikams yra sunkiau suprantami, esą daug lengviau išmokyti skaityti, pradėjus nuo poterių, nes visi vaikai juos atmintinai moką, kad rykštė labai gera auklėjimo priemonė ir pan.

Pažangesnioji inteligentija pasiryžo suburti geriausias to meto jėgas naujam elementoriui parašyti, ir 1892 m. „Varpas“ paskelbė konkursą. Elementorių konkurso komitetas kėlė tokius reikalavimus: 1) svarbiausias elementoriaus uždavinys — išmokyti skaityti spausdintą ir rašytą tekstą, 2) atsižvelgiant į tai, kad vaikus moko patys tėvai, reikia, kad elementorius būtų pritaikytas mokyti bet kokių metodu, 3) elementorius turi savo išvaizda ir turiniu patraukti vaikus; jis turi būti gražiai iliustruotas, skaitiniai suprantami, artimi ir prieinami vaikui, 4) elementoriaus kalba turi būti gyva, paprasta, be provincializmo, 5) elementorius turi būti pigus⁵.

Konkurso komisija gavo keturis elementorius ir 1894 m. paskyrė premiją A — iš — B (A. Kriščiukaičio) elementoriui („Naujas elementorius. Vaikams dovanėlė“), kuris labiausiai atitiko iškeltus reikalavimus. Iš spaudos jis išėjo 1895 m. Tilžeje. Tai buvo didelis laimėjimas, kovojant už

⁴ V. K. [V. Kudirka], *Literalizka peržvalga*, „Varpas“ 1889, Nr. 9, p. 133.

⁵ Pripažinimas premijos už geriausią Lietuvos elementorių, „Varpas“, 1894, Nr. 6, p. 93—94.

geresnį elementorių. Jis buvo daug geriau sutvarkytas metodiniu požiūriu už visus kitus iki tol buvusius elementorius ir reiškė svarbų posūkį mūsų pedagoginės minties vystymosi istorijoje ir vaikų mokymo darbe. Šis elementorius davė pradžią sintetiniam garsų metodui Lietuvoje, kuris XX a. pradžioje plačiai buvo vartojamas.

Pažangioji inteligentija labai palankiai sutiko šį elementorių. Labiausiai jį vertino dėl to, kad jame nebuvo poterių ir maldų, kad skaitiniai pamokančio turinio, vaikams prieinami ir suprantami.

Visiškai kitaip elementorių sutiko bažnytininkai. Jie įrodinėjo, kad elementorius pavojingas tikėjimui, nes jame nėra ne tik katekizmo, bet ir jokio pasakojimo apie dievą. Vienas klebonas nusišnekėjo tiek, kad liepė deginti šį „Tilžės balandėlį“, „idant užkirsti kelią prasiplatinimui masonerijos Lietuvoje...“⁶ Kunigai kibo prie menkiausių smulkmenų, vis įrodinėdami elementoriaus kenksmingumą dorai ir tikėjimui.

Reakcinė dvasininkija ne tik kritikavo A — iš — B elementorių, bet ėmėsi ir konkrečių priemonių jo paplitimui užkirsti. S. Matulaitis tvirtino, kad, praėjus pusei metų nuo Aišbės elementoriaus pasirodymo, buvo išleistas Tilžėje „Naujas lamenteorius su abrozėliais“. Jis buvo iliustruotas ir sudarytas raidžių sudedamuoju metodu, paliekant daugelį lietuvių kalbai svetimų skiemenų, kaip *-gma*, *-zru* ir pan. Poelementorinėje dalyje, be poterių, yra keletas straipsnelių, bet jų turinys — religinis-reakcinis: pvz., piemenėliai skatinami kantriai vargą vargti, šaltį ir liety kentėti ir pan. Taigi šis elementorius iš esmės maža kuo tesiskyrė nuo M. Brundzos ir L. Staugaičio elementoriaus. Nepaisant to, jis išėjo 20 000 egzempliorių tiražu, buvo pardavinėjamas pusiau mažesne kaina, negu A — iš — B elementorius. Tokiomis priemonėmis buvo stengiamasi žymiai blogesnį, reakcingomis pažiūromis persunktą elementorių įpiršti liaudžiai. Reakciniai kritikai sąmoningai nutylėjo visas teigiamas A — iš — B „Naujo elementoriaus“ puses. Trumpai jį apibūdinsime.

Jau sakėme, kad elementorius sudarytas sintetiniu garsų metodu, bet turi ir skiemenų metodo žymių. Pirmiausia supažindinama su penkiais balsiais: *a o u é i* ir trim priebalsiais *p b d*. Nuo jų pradedamas raidžių jungimas į skiemenis ir raidžių skaitymas. Toliau supažindinama su garsais ir raidėmis šia tvarka: *g k v au ai s š r m n t l ui y u o ž z e ei iu io j c č*. Raidžių mokymas pradedamas nuo mažųjų raidžių, spausdintų ir rašytų. Didžiosios spausdintos ir rašytos raidės įvedamos, baigiant abėcėlinę dalį.

Matome, kad supažindinimas su raidėmis išspręstas daug geriau, negu ankstesniuose elementoriuose, svarbiausia, kad čia atsisakyta natūralaus raidžių nuoseklumo ir nereikalingo „silabizavimo“. Bet autorius, naudodamasis garsų metodu, dar nepilnai atsižvelgė į fonetines garsų savybes, pvz., sprogstamuosius priebalsius (*b p*) daug sunkiau sujungti su balsiais, nei pučiamuosius (*s l*), per greitai įvedė dvibalsius *au ai*, taip pat grafinio vaizdo požiūriu netikslinga duoti greta panašios raidės (*t l*) ir kt.

Skaitymo medžiagos išdėstymo atžvilgiu elementorių galima dalyti į keturis skyrius.

1. Dviskiemenių žodžių skyrius. Čia supažindinama su visomis raidėmis ir garsais. Autorius laikėsi nuoseklumo principo, parinkdamas žodžius: iš pradžių yra nesudėtingi, lengvai skaitomi žodžiai (*pupa, bėga, vaga*), toliau eina žodžiai su triraidžiais skiemenimis, kur balsis yra tarp priebalsių ir priebalsis su dvibalsiais *au ai ui* (*vaikai, dirva, muilas*). Atskirai eina žodžiai su dviem priebalsiais viduryje žodžio (*daržas, beržas*) ir dviem priebalsiais žodžio pradžioje bei su keturiaraidžiais skiemenimis (*plaukas*,

⁶ [?], Kas girdėti apie „Naują Elementorių“ p. A — iš — B, „Varpas“, 1895, Nr. 7, p. 118.

grėblys, skundas). Šio skyriaus pabaigoje skaitomi trumpi sakiniai ir supažindinama su nosinėmis vienaskaitos galininke ir daugiskaitos kilmininke. Yra pirmieji rišlaus teksto pavyzdžiai.

2. Triskiemenių žodžių skyrius. Čia rišlių straipsnelių jau daugiau, nors neatsisakoma ir atskirų žodžių bei sakinių. Yra ir patarlių bei mįslių. Supažindinama su būtojo kartinio laiko dalyviais.

3. Žodžiai iš keturių ir daugiau skiemenų. Visi straipsneliai šiame skyriuje yra rišlūs. Duodama liaudies daina „Sėjau rūtą, sėjau mėtą“. Supažindinama su tiesiogine kalba bei tariamosios nuosakos trečiojo asmens rašyba.

4. Trumpi, paprasti straipsneliai. Šiame skyriuje dažniausiai aprašomi įvairūs nuotykių, kur veikėjais yra vilkas, lapė, pelės, katinas ir kiti žvėrys bei paukščiai.

Skaitinių pabaigoje supažindinama su svetimų žodžių raidėmis *f h ch*, su raidėmis, kurios buvo vartojamos seniau *w sz cz* ir kt., bei su skaitmenimis.

Įvertinant skaitinius, reikia pasakyti, kad jų kalba graži, liaudiška, artima vaikui. Elementorių menkina per visą abėcėlinę dalį duodami vien atskiri žodžiai ir sakiniai. Dėl to elementorius pasidaro sunkus ir nuobodus skaityti.

A. Kriščiukaitis, rašydamas šį elementorių, pasinaudojo geriausiais rusų elementoriais, ypač L. Tolstojaus „Азбыка“, iš kurios paėmė keletą straipsnelių, kaip „Gyveno senis ant upės kranto“, „Du vaiku beeidamu rado ant kelio knygas“ ir kt. Tačiau abėcėlinę elementoriaus dalį A. Kriščiukaitis sudarė savarankiškai. Ji pritaikyta lietuvių kalbos ypatybėms ir naujajai rašybai.

Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje buvo išleista ir daugiau elementorių. Tai D. Bočkausko „Abecėla arba pradžia skaitymo del lietuviškų vaikų o ir del suaugusių“, išėjęs JAV 1893 m. ir 1898 m. Jis buvo skirtas emigravusiems į Ameriką lietuviams. Elementorius sudarytas skiemenų metodu, iliustruotas. Poelementorinėje dalyje greta straipsnelių yra poteriai ir maldos.

1896 m. išėjo P. Sereikos „Lietuviškas pradžiamokslis mažiems vaikams aukštaičių ir žemaičių lietuvių“. Elementorius sudarytas raidžių sudedamuoju metodu, be iliustracijų, poelementorinėje dalyje — vien poteriai ir maldos, jis maža kuo tesiskyrė nuo M. Brundzos ir L. Staugaičio elementoriaus.

Nepaisant to, kad A — iš — B elementorius buvo visais atžvilgiais geresnis už kitus, nustelbti pastaruosius buvo nelengva, nes, kaip matėme anksčiau, juos atkakliai platino bažnytininkai, be to, turėjo reikšmės ir tam tikra įpročio jėga: žmonėms, įpratusiems naudotis senaisiais elementoriais, kurie eidavo iš kartos į kartą, sunku buvo jų atsisakyti. Tuo ir galima paaiškinti faktą, jog antra A. Kriščiukaičio elementoriaus laida išėjo tik po 6 metų. Tuo būdu galima tvirtinti, kad „silabizavimo“ metodas per visą XIX a. Lietuvoje buvo vyraujantis pradinio skaitymo mokymo metodas, o skaitinių turinys daugiausia buvo religinis. Tokį pedagoginės minties atsilikimą Lietuvoje nulėmė daugelis priežasčių, svarbiausios iš jų — ekonominis bei politinis liaudies pavergimas, socialinė ir nacionalinė priespauda. Visa tai smarkiai trukdė viso kultūrinio gyvenimo vystymąsi. Nebuvo lietuviškų mokyklų, buvo draudžiama lietuviška spauda, taigi nebuvo reikiamos bazės pedagoginei minčiai vystytis. Slaptose mokyklose vaikus mokė dažniausiai atsitiktiniai, jokio pedagoginio išsilavinimo neturį „daktoriai“. Tokie mokytojai, reikia manyti, tik „silabizavimo“ metodą ir težinojo.

XX a. pradžioje lietuvių kova už savo politines, nacionalines bei kultūrinės teises labiau sustiprėjo. Šios kovos priešakyje stėjo darbininkų klasė. Stambiausių šalies miestų proletariatas suorganizuodavo politines demonstracijas ir streikus, kuriuose dalyvaudavo platūs demokratiniai visuomenės sluoksniai. Išlaugęs revoliucinis judėjimas reikalavo panaikinti carinį režimą, nuversti kapitalo priespaudą, grąžinti spaudą, leisti lietuvių kalbos dėstymą mokyklose, pertvarkyti mokyklą demokratiniais pagrindais. Tokiu būdu kova už naują, pažangesnę, mokyklą pasidarė bendros revoliucinės kovos dalimi. 1905 m. revoliucijoje buvo pareikšti svarbūs demokratiniai reikalavimai liaudies švietimui pagerinti: įvesti mokymą gimtąja kalba, atskirti bažnyčią nuo valstybės ir mokyklą nuo bažnyčios, įvesti nemokamą ir privalomą visiems abiejų lyčių vaikams bendrąjį ir profesinį išsilavinimą ir kt.⁷

1905 m. revoliucijoje iškovoti Lietuvos darbo žmonių laimėjimai kultūrinio gyvenimo srityje turėjo didelės reikšmės tolesniam mokyklos darbo gerinimui ir pedagoginės minties vystymui. Lietuvių kalba mokyklose pasidarė atskiru mokomuoju dalyku, kurį turėjo dėstyti pedagoginį išsilavinimą turįs mokytojas. Buvo sudaryta lietuvių kalbos mokymo programa, kuri nustatė apibrėžtus reikalavimus mokinių žinioms ir įgūdžiams. 1908 m. patvirtintoje lietuvių kalbos dėstymo programoje pirmam skyriui nurodyti tokie reikalavimai: „Skirstymas žodžių į skiemenis ir skiemenų į garsus. Atskirų žodžių ir trumpų sakinių skaitymas ir rašymas. Nedidelių ir vaikams suprantamų straipsnelių skaitymas, atpasakojant, kas perskaityta sulig mokytojaus klausimų ir be mokytojaus pagalbos (pratinimas liuosai ir kiek galima aiškiai skaityti)“⁸. Nors programoje aiškiai nepasakyta, koku metodu reikia mokyti vaikus skaityti, bet joje duodami svarbūs metodiniai nurodymai. Pirmiausia reikalaujama sudaryti būtinus mokiniams gyvosios kalbos analizavimo įgūdžius: skirstyti žodžius į skiemenis ir skiemenis į garsus. Toliau nurodoma, kad skaitymo ir rašymo mokymas vyksta kartu. Ir galutinis tikslas, tai išmokyti laisvai ir aiškiai skaityti, atsakyti į mokytojo klausimus, vadinasi, išmokyti sąmoningai skaityti.

XX a. pradžioje plačiai buvo svarstomas pradinės mokyklos mokymo tikslų ir turinio klausimas. 1905 m. revoliucijos iškeltas reikalavimas pašalinti iš mokyklos religijos dėstymą nebuvo įgyvendintas; dėl jo vyko aštri kova ir toliau. Mūsų senosios kartos metodininkas ir mokytojas Jakučionis taip apibrėžė pradinės mokyklos uždavinius: „1. išmokyti skaityti-rašyti, 2. per susipažinimą, tyrinėjimą viso to, kas vaiko akyse dedasi, pripratinti jį (vaiką) kiekviename reikale, kiekviename atsitikime stengtis viską gerai iširti; išnagrinėti, viską sau aiškiai suprasti, jog joks apsireiškimas, joks atsitikimas neesti be tam tikros priežasties ir pripratinti vaiką jieškoti tų priežasčių, kurios pagimdė šiojį ar tokį apsireiškimą ar atsitikimą. arba pripratinti jį orientuotis gyvenime. O tam geriausiai atsako gamtos tyrinėjimas, kur kiekvienas apsireiškimas turi savo priežastis“⁹. Toliau nurodoma, jog gamtos pažinimas išmokys vaiką teisingai galvoti, padarys galą burtams ir prietarams.

Kiti metodininkai įrodinėjo, jog šiuo metu dėstyti tikyba mokykloje yra pasenęs dalykas. Religijos dėstymas prieštarauja mokslui, prieštarauja objektyvios tikrovės dėsniams, todėl jis negali atitikti svarbiausio pedagogikos principo: laikytis mokslo tiesos. Bažnyčia kalba tik apie asmeninę

⁷ K. Žukauskas, Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905—1907 m., Kaunas, 1960, p. 24.

⁸ [?], Lietuvių kalba žemesniosiose mokyklose ir lietuvių kalbos mokytojai, „Mokykla“, 1909, Nr. 11, p. 1—2.

⁹ Juokų Senis [A. Jakučionis], Kokie mums dabar labiausia reikalingi vadovėliai, „Mokykla“, 1910, Nr. 8, p. 47—50.

laime, taigi auklėja egoizmą. „Mokyti mokykloje vaikus rūpintis tik savimi ir džiaugtis tik savo laime ir draug rodyti netikėlių minias pragaran pasmerktas <...> juk rodosi, jau šiais laikais neleis daugumai mokytojų jų jautri sąžinė“¹⁰, — rašė kol kas neišaiškintas autorius. Nors religija iš mokyklos mokymo planų nebuvo išmesta, bet pažangioji mūsų inteligentija stengėsi bent apriboti jos įtaką vaikų auklėjimui. Be to, daugelyje mokyklų religija ilgą laiką būdavo visai nedėstoma, nes dauguma mokytojų atsisakė ją dėstyti, ir vyko ginčas, kas turi dėstyti religiją — kunigas ar mokytojas.

Lietuvių kalbos dėstymas mokykloje, pažangiosios inteligentijos ir visų darbo žmonių kova už mokyklos darbo pertvarkymą, už jos priartinimą prie gyvenimo iškėlė naujus reikalavimus vadovėliams, o kartu ir elementoriams. Elementorių leidimas apie 1905 m. labai pagyvėjo. Vien tik 1905 m. buvo išleisti šie elementoriai: A — iš — B (A. Kriščiukaičio) „Elementorius. Vaikams dovanėlė“ III-čias leidimas, P. Višinskio „Elementorius arba skaitymo ir rašymo mokslas“, K. Strazdo „Naujas ir senas elementorius“, A. Bendyko „Didžiasis Žemaičių ir Lietuvos elementorius“, Viršilos [M. Šveikauskienės] „Mažas lietuviškas elementorius“, L. Ladislavo [VI. Laumianskio] „Elementorius“, A. Smilgos „Pradžiamokslis“. Jei prisiminsime, kad 1901—1904 m. išėjo trys leidimai „Lietuviško lementoriaus ir poterių“, „Naujausias elementorius ir poteriai“ ir dar maždaug trys leidimai kitų senų elementorių, tai matysime, kad elementorių pareikalavimas buvo labai didelis. Iš visų čia suminėtų elementorių geriausi buvo A. Kriščiukaičio ir P. Višinskio. Juos vartojo lietuvių kalbos mokymui mokyklose po 1905 m. revoliucijos. P. Višinskio elementorius susilaukė net šešių leidimų. Paskutinį kartą jis buvo išleistas 1914 m.

Povilas Višinskis žymus mūsų kultūros veikėjas. Jis siekė, kad mokslas būtų prieinamas liaudžiai, aštriai pasisakė prieš reakcinę dvasininkiją, kuri taikstėsi su carizmu, išduodama gyvybinius darbo žmonių interesus. Jis karštai pritarė lietuvių tautos kovai už nacionalinę ir politinę nepriklausomybę, bet nesuprato vadovaujančio darbininkų klasės vaidmens, nematė klasių kovos. Šios P. Višinskio pažiūros ryškiai atsispindi jo elementoriuje. Jau viršelyje skaitome žodžius „Sviesa ir mokslas — tai mūsų galybė“, kurie rodo demokratines, bet kartu ir švietėjiškas P. Višinskio pažiūras. „Prakalboje“ autorius nurodo, jog poterių ir maldų nedėjęs dėl to, kad elementoriaus tikslas išmokyti skaityti, be to, elementorių skiriamą visiems lietuviams, nepaisydamas jų tikybos skirtumo. Iš „Prakalbos“ matyti didelė autoriaus meilė vaikui ir rūpinimasis liaudies švietimu. Patarinama negąsdinti vaikų mokslu, nevarginti, mokant žiūrėti, kad vaikas suprastų, o ne atmintinai išmoktų. Čia duodama svarbių metodinių nurodymų, kaip atlikti fonetinės analizės pratybas, kaip supažindinti su garsu ir raide, ir kt. Daugelis šių minčių yra nepasenę ir dabar.

P. Višinskio elementorius panašus į A. Kriščiukaičio elementorių, tik gerokai didesnis ir labiau pritaikytas mokyklai. Jis sudarytas analitiniu-sintetiniu garsų metodu, bet skaitymo tekstuose šalia žodžių yra ir skiemonavimo, pvz., *ba by bo bu ab yb ub* ir pan.

Tiesa, P. Višinskis kiek savotiškai supažindina su raidėmis ir ne visai laikosi dabar įprastų analitiniu-sintetiniu metodu sudaryto elementoriaus reikalavimų. P. Višinskio elementoriuje naują raidę nepateikiama atskirai, o duodama žodyje, parašyta stambesniu šriftu. Bet tai nekelia abejonių dėl elementoriaus metodinės sandaros. P. Višinskis aiškiai nurodo, kad supažindinimas su garsu vyksta su analizės ir sintezės pagalba. Garsų

¹⁰ [?], Tikyba mokykloje, „Mokykla“, 1910, Nr. 6, p. 38—39

analizės ir sintezės procesai aiškiai matyti kiekviename elementoriaus abėcėlinės dalies puslapyje. Pvz.:

Piešinys ūsas

ū-Sas

Piešinys ausis

au-Sis

au aus au-si au-sis, sau sau-sa, sau-sas, sau-sa, au-sis, sau-sas ū-sas, ūs, ū-su, su ū-su, su sau-su ū-su, sau-si

sausas ausis, sausas ūsas (rašyta)

as ūs is
sa sū si

Taigi naujasis garsas ir jį atitinkanti raidė *s* čia stambesniu šriftu išskirta žodyje *ūsas* (analizės procesas), o paskui ši raidė jungiama prie žinomų skiemenų bei raidžių, ir skaitomi nauji žodžiai (sintezės procesas). Su raidėmis supažindinama tokia tvarka: *a ū a u s i l y š r o m ė a i t p e e i k n i o i u i a i t a u i e b v d g ž č z c j u o*. Didžiosios raidės prasideda abėcėlinės dalies pabaigoje. Rašytos raidės duodamos kartu su spausdintomis. Abėcėlinė dalis gausiai iliustruota. Paveikslėliuose vaizduojami vaikams gerai pažįstami daiktai: šuo, lapė, ešerys, upė. Bet yra neaiškių paveikslėlių, kuriuos vaikai sunku suprasti, pvz., sūris (p. 16), cukrus (p. 36) ir kt. Kartais supažindinimui su raidėmis vartojami skaičiai, pvz., vienuolika, supažindinant su dvibalsiu *uo* (p. 38) ir kt. Tačiau skaičiai mokiniams dar nežinomi.

Abėcėlinė dalis pagal garsų išdėstymą, atsižvelgiant į jų fonetines savybes, geriau sutvarkyta, nei A. Kriščiukaičio elementoriuje. Čia po balsių tuojau eina pučiamieji priebalsiai *s l* ir kiti. Bet vienai pamokai duodama po dvi raides, tai, be abejo, apsunkina mokinius. Nėra jokios sistemos, supažindinant su dvibalsiais, pasitaiko žodžių, kur ne visos raidės mokiniams yra pažįstamos, pvz., žodis *vienas* (p. 26), kur raidė *v* mokiniams dar nežinoma.

Žodžiai skaitymui parinkti, neatsižvelgiant į skiemenų sudėtingumą. Jau antroje pamokoje duodami žodžiai su triraidžiais skiemenimis: *ausis*, *sausas* ir pan. Abėcėliniame skyriuje visai nėra rišlių tekstų, tik atskiri žodžiai ir sakiniai, o kartais net atskiri skiemenys. Tokia skaitymo medžiaga mažai įpratina vaikus sąmoningai skaityti.

Poelementorinė dalis sutvarkyta gana gerai: straipsneliai trumpi, įdomūs, sakiniai irgi trumpi, kalba graži, liaudiška, yra daug patarlių, mįslių, liaudies dainų.

Skaitinių pabaigoje autoriaus norėta duoti pirmąsias žinias iš geografijos ir istorijos, bet šis skyrius nepavykęs, nes duodama tik Lietuvos miestų, upių ir kunigaikščių vardai.

Taigi P. Višinskiui ne visai pavyko įgyvendinti elementoriuje savo metodines mintis. Nepaisant minėtų trūkumų, P. Višinskio elementorius buvo žymiai geresnis už visus kitus 1905 m. išėjusius elementorius ir buvo naudojamas mokyklose iki pirmojo pasaulinio karo. Nors elementorius buvo oficialiai leistas naudoti, bet, matyt, kai kuriems mokyklų inspektoriams jis nepatikęs. Štai 1910 m. „Mokyklos“ trečiame numeryje rašoma, kad vienas inspektorius uždraudęs P. Višinskio elementorių ir liepęs naudoti Bičių vadovėlį.

P. Višinskis, ruošdamas savo elementorių, daugiausia pasinaudojo K. Ušinskio, V. Vodovozovo, N. Bunakovo, D. Tichomirovo ir kitų rusų pedagogų metodiniais nurodymais bei jų elementoriais ir iš dalies lenkų

elementoriais (ypač K. Promyko-Konrado Prušinskio elementoriais)¹¹. Jais remdamasis, P. Višinskis sprendė pagrindines elementoriaus sudarymo problemas: mokymo metodo parinkimą, mokymo sąmoningumą, jo prieinamumą, skaitomos medžiagos nuoseklumą ir kt. Jis kritiškai vertino minėtų pedagogų pažiūras, stengdamasis pasiimti tai, kas buvo geriausia. P. Višinskis stengėsi atsižvelgti į lietuvių kalbos ypatybes, ieškojo tokios skaitomos medžiagos, kuri būtų labiausiai priinama visų tarmių atstovams.

A. Bendyko elementorius yra senųjų elementorių kopija. Elementorinė dalis sudaryta „silabizavimo“ metodu. Savo iliustracijomis, šriftu ir kai kuriais skaitiniais apie dievą jis primena „Naują lamentorių su abroželiais“, išėjusį 1895 m. Didelę elementoriaus dalį užima katekizmas. Naujo čia randame tai, kad duota daug žinių iš aritmetikos: aritmetikos veiksmai bei uždaviniai su žodžiais.

Viršilos (M. Šveikauskienės) elementorius artimas sintetiniam garsų metodui, bet su raidėmis supažindinama natūralia tvarka, be iliustracijų. Daug vietos užima katekizmas. Yra keletas straipsnelių, bet dauguma jų religinio, reakcinio turinio. Autorius perša tokias išvadas: mokėk pasitenkinti mažu dalyku, būk tylus, dievas tau palaiminimą atsiųs ir pan. Tokių minčių platinimas 1905 m. liaudyje, kuri revoliucijos ugnyje kovojo prieš carizmą ir kapitalo išnaudojimą, reiškė ne ką kitą, kaip reakcinių visuomenės sluoksnių šaukimą kapituluoti, atsisakyti revoliucinės kovos.

K. Strazdo ir L. Ladislavo (VI. Laumianskio) elementoriai labai panašūs. Abu sudaryti sintetiniu skiemenų metodu. Iliustracijos blogos, neaiškios. Elementorinėje dalyje labai daug atskirų skiemenų. Štai kaip K. Strazdo elementoriuje supažindinama su raide k: paveikslėlyje vaizduojama žmogaus pėda, apačioje užrašas *ko-ja*. Toliau skaitome: *ka ke ki ko ku é-jo, a-ké-jo, ko ko-ja? jo ko-ja, ai, aik, auk, ko-ju, a-ki, ko-ki, jau, é-jau, a-ké-jau, ak ek ik ok uk* (p. 6). Žodžiai duoti, neatsižvelgiant į jų sudėtingumą.

Poelementorinėje dalyje yra keletas straipsnelių ir poteriai.

A. Smilgos „Pradžiamokslis“ skirtas daugiausia mokymui rašyti. Siūloma pradėti nuo *O o* ir *I i* rašymo, nes šių raidžių elementai pasikartoja visose raidėse; paskui rašomos raidės, atskiri žodžiai ir sakiniai. Koku būdu reikia mokyti skaityti, elementoriaus įvade nenurodoma, o iš elementoriaus sudarymo pasakyti neįmanoma, nes, pateikus visą abėcėlę viename puslapyje, prasideda žodžių, o vėliau straipsnelių skaitymas.

J. Ambraziejaus vardu 1906 m. buvo išėję du elementoriai: „Elementorius su paveikslais“ ir „Mažesnis elementorius“. Pastarajame duodami du mokymo būdai: su „silabizavimu“ ir be „silabizavimo“ (artimas sintetiniam garsų mokymui), o poelementorinėje dalyje yra tik poteriai.

„Elementoriuje su paveikslais“ duodamas dar trečias mokymo būdas, primenantis analitinį-sintetinį garsų metodą. Metodiniu požiūriu elementorinė dalis blogai sutvarkyta. Supažindinus su nauja raide, vietomis visai nėra su ja sudarytų žodžių. Štai supažindinimui su *z* naudojamas paveikslėlis zylė, o toliau skaitomi tokie skiemenys ir žodžiai: *on ona na-gas na-mas i o vin vin-is vi-nis mano namai geras noras* (p. 25). Panašiai supažindinama ir su *N L T* ir kitomis raidėmis.

Apskritai, supažindinant su raidėmis, nekreipta dėmesio nei į fonetines, nei į morfologines lietuvių kalbos savybes. Pirmiau duodami sprogs-tamieji priebalsiai, vėliau pučiamieji, įvedama be reikalo nauja raidė *Б* (tpr — kaip arklį stabdant), nėra nosinių balsių bei ilgiosios *u* ir kt.

Poelementorinėje dalyje maldų ir poterių nėra, bet skaitinių turinys vaikams per sunkus, sakiniai ilgi. Sakinių turinys ir forma rodo, kad au-

¹¹ P. Višinskis, Užrašų sąsiuvinis, Medžiaga lietuviškam elementoriui, 1905, 1. 140, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Rankraščių skyrius, In. R — 817.

torius neturėjo jokio supratimo apie vaiko psichologiją ir apie pedagoginius reikalavimus elementoriui bei skaitiniams. Čia randame tokius straipsnelius su iliustracijomis, kaip „Išgama“ — ponaitis su kiaulės snukiu, „Kuilis generolas“ ir kt. Jonas Jablonskis, kritikuodamas šį elementorių, teisingai pastebėjo, jog nežinia, kodėl autorius panoro įdėti ir savo portretą į tokią kompaniją¹².

Visi šie elementoriai, palyginus su P. Višinskio ir A. Kriščiukaičio elementoriais, reiškė žingsnį atgal, nes pedagoginiu atžvilgiu buvo menkaverčiai, savo turiniu išreiškė reakcinių visuomenės sluoksnių, ypač dvasininkijos tikslus — išmokyti darbo žmonių vaikus skaityti maldas ir poterius, išauklėti paklusnius piliečius ir tikinčiuosius.

Atskirai reikėtų paminėti P. Mikolainio elementorių „Vaikų draugas“, išleistą 1907 m. Tilžėje. Jis gana gausiai ir gražiai iliustruotas, daugiau atsižvelgta į fonetines lietuvių kalbos ypatybes, pvz., atskirai supažindinama su afrikata *dž* ir kt. Vaikų įdomūs ir prieinami skaitiniai. Čia greta aprašomojo pobūdžio straipsnelių, pasakėčių yra ir lietuvių liaudies dainų, pasakų. Nors yra ir poterių, bet jų labai nedaug. Vis dėlto abėcėlinė elementoriaus dalis savo sudarymo metodu yra gana bloga. Net sunku pasakyti, kuriam mokymo metodui elementorius labiau pritaikytas. Su raidėmis supažindinama natūralia tvarka. Abėcėlės pabaigoje autorius pataria priebalsius *b d m* tarti *be de em* ir t. t. Tai rodytų, kad laikomasi raidžių sudedamojo metodo. Bet čia visai nėra „skiemėnų sudėjimo“. Nuo raidžių pereinama prie žodžių skaitymo. Vadinas, lieka neaišku, koku būdu reikia mokyti jungti raides į skiemenis ir kaip išmokyti skaityti žodžius.

Taigi, nepaisant to, kad šio elementoriaus skaitiniai palyginti gana geri, savo abėcėline dalimi jis nedavė nieko naujo pradinio skaitymo mokymo metodikos išvystymui Lietuvoje.

Nuo 1906 m. elementoriaus istorijoje sutinkame svarbų naują reiškinį — juos pradėjo rašyti patys mokytojai, ir jie skiriami vaikų mokymui skaityti ir rašyti mokykloje. Anksčiau elementorių autoriais buvo kitų profesijų žmonės: gydytojai, teisininkai, kunigai. Dėl to jiems sunku buvo parašyti tokį elementorių, kuris patenkintų mokyklinės praktikos reikalavimus. Dabar, pradėjus dėstyti lietuvių kalbą mokyklose, susidarė reikalinga bazė metodinės pedagoginės minties vystymuisi bei tolesniam elementorių tobulinimui. Elementorius ėmė rašyti mokytojai: J. Domijonaitis, K. Vanaigelis-Sakalauskas. Elementorių ir kitų vadovėlių gerinimu susirūpino Lietuvių mokslo draugija Vilniuje. Ji skelbė konkursus vadovėliams parašyti. Elementoriai buvo plačiai svarstomi to meto periodinėje spaudoje: „Lietuvos ūkininke“, „Mokykloje“, „Viltyje“ ir kt. Visa tai rodė didelį pedagoginės minties pagyvėjimą. Kaip matyti iš elementorių, tolesnis jų tobulinimo darbas nėjo tiesia linija. Kai kurie elementoriai dar turėjo didelių trūkumų, bet bendra vystymosi eiga rodė nesulaikomą veržimąsi pirmyn, žymiai spartesnę pažangą, negu XIX a. pabaigoje.

Pirmasis mokytojo parašytas elementorius buvo Juozapo Domijonaičio „Rašymo ir skaitymo pradžiamokslis“, išėjęs 1906 m. Varšuvoje. Skaitymo mokymas jame prasideda nuo rašymo. Autorius siūlo duoti vaikui piešti, vėliau rašyti ir tik po to skaityti. Tam reikalui elementoriuje duota nemaža piešimo ir rašymo pratybų: rašyti brūkšnelius, laužtą liniją, piešti įvairius namų apyvokos daiktus, ornamentus, kur vyrauja tiesios linijos. Toliau piešiami daiktai, kur vyrauja lenktos linijos: kibiras, raktas, naminiai gyvuliai ir kt. Toliau duodamos rašymo pratybos — raidžių ir jų elementų rašymas.

¹² J. Jablonskis, „Elementorius su paveikslėliais, „Lietuvos ūkininkas“, 1906, Nr. 14, p. 191.

Matome, kad ikielementorinė dalis metodiškai gana gerai **sutvarkyta**: vaikai nuosekliai paruošiami rašymo ir skaitymo mokymui.

„Prakalboje“ autorius taip aprašo supažindinimą su garsais ir raidėmis, pvz., su raide *i*. Mokytojas taria žodį *irklas*, pratešdamas garsą *i*, ir klausia mokinių, kokį garsą jie girdi žodžio pradžioje. Mokiniai atsako, kad *i*. Po to mokytojas parenka daugiau žodžių, prasidedančių garsu *i*, ir liepia mokiniams jį surasti žodyje ir pakartoti. Kai mokiniai susipažįsta su garsu *i*, tada parodoma pirmiau rašyta, paskui spausdinta *i* raidė, o po to mokoma ją parašyti. Panašiai supažindinama su visais garsais ir raidėmis. Taigi autorius nekalba apie žodžio analizavimą, suskirstant jį į skiemenis ir skiemenis į garsus, bei naujos raidės įjungimą į skiemenis ir žodžius, kaip to reikalauja analitinis-sintetinis garsų metodas.

Elementoriuje pirmosios raidės pateikiamos tokiu būdu:

Piešinys irklas i i (rašyta ir spausdinta) i i i i . . . (rašyta)

Piešinys ūsai ū u (rašyta ir spausdinta) ū i ū i . . . (rašyta)

Piešinys upė u u (rašyta ir spausdinta) u ū i u ū i . . . (rašyta)

Toks pirmųjų garsų pateikimas gerokai primena garsų sintezės būdu sudarytus elementorius. Bet tolesnė skaitymo mokymo eiga artima analitiniam-sintetiniam mokymo būdui, pvz., supažindinimas su garsu *ž* (p. 21).

Piešinys žuvis ž ž (rašyta ir spausdinta) žuvis, žolė, ožys, ežys (rašyta)

o-žys è-da žo-lę, jau žy-di dar-že ro-žės. . . (spausdinta).

Todėl galima sakyti, kad J. Domijonaičio elementorius mokymo metodo požiūriu nėra vieningas.

Su garsais ir raidėmis supažindinama tokia tvarka: *i ū u a o é e au ai ui oi ei éi aũ n m s r v t l p b d g k y j ž z c š č u o i e i* (minkštinimo ženklas). Su didžiosiomis rašytomis ir spausdintomis raidėmis supažindinama abėcėlės pabaigoje. Elementorinė dalis gausiai iliustruota.

Kadangi autorius eina nuo rašymo prie skaitymo, tai pirmąją raidę pasirinko *i*, nes ją lengviau parašyti. Mokant rašyti *i*, nesunku pereiti prie *u*. Vėliau supažindinus su *a*, grafiniu požiūriu lengviausia supažindinti su *o e* ir su dvibalsiais *au ai* ir t. t. Taigi grafinio vaizdo atžvilgiu autorius laikosi nuoseklumo. Bet šis nuoseklumas maža tepadeda mokymui skaityti. Dėl to teisingai nurodė A. Jakučionis, kad didelė klaida garsų jungimą pradėti nuo dvibalsių, nes vaikui, susipažinusiam su *a* ir *u*, sunku ištart *au*, greičiau jis ištars abu, garsus atskirai¹³.

Nemažesnė elementorinės dalies blogybė ir ta, kad visai nėra rišlių tekstų ir net sakinių. Visą laiką duodama skaityti atskiri žodžiai ir skiemenys. Vaikas supažindinamas su septyniomis raidėmis (*i ū u a é n m*) ir su dauguma dvibalsių, o skaito vien tik skiemenis. Toks mokymas maža kuo tesiskiria nuo „silabizavimo“ metodo, teisingai pastebėjo A. Jakučionis¹⁴.

Žodžiai skaitymui parinkti, neatsižvelgiant į jų sudėtingumą. Jau pirmieji žodžiai sudaryti iš triraidžių skiemenų.

Pateikus didžiąsias raides, duodami pirmieji sakiniai. Čia randame nemaža religinio, reakcinio pobūdžio sakinių, pvz., *Judošius išdavė Jezu* (p. 29), *Rykštė nuo dievo, nuo žmonių kryželis*, *Ramybės ieškok savo sąžinėje* (p. 35). Autoriui, matyt, nerūpėjo, kaip supras vaikas šiuos sakinius.

¹³ Juokų Senis [A. Jakučionis], Kokie mums dabar labiausia reikalingi vadovėliai, „Mokykla“, 1910, Nr. 13, p. 87.

¹⁴ Ten pat.

Skaitinių medžiaga imta iš įvairių sričių: iš vaiko aplinkos, pvz., „Tėvai ir šeimyna“ (p. 39—40), „Namai“ (p. 41), „Kiemas“ (p. 44); iš gamtos mokslo ir istorijos, pvz., „Lietuviai senovėje“ (p. 35), „Vytautas Didysis“ (p. 87); iš biblijos ir maldaknygių, pvz., „Dievas“ (p. 39), „Aniole Sarge!“ (p. 47) ir kt.

Elementoriuje gana gausu loginių pratybų, kurios labai primena K. Ušinskio «Родное слово». Jos moko vaikus klasifikuoti, lyginti daiktus, susidaryti bendrąsias sąvokas, nusakyti daiktų žymes ir kt.

Daugelis straipsnelių yra aprašomojo pobūdžio, kurie vaikui ne tokie įdomūs ir sunkiau suprantami, nei pasakojamojo pobūdžio straipsneliai. Skaitomosios medžiagos išdėstymo tvarka autorius sąmoningai ar nesąmoningai, bet labai tiksliai įvykdė dar XIX a. pabaigoje kunigų iškeltą reikalavimą elementoriui, kad pirmame straipsnelyje būtų pasakojama vaikui apie dievo galybę, jo amžinumą ir pan. J. Domijonaičio pirmasis straipsnelis, „Dievas“, toks ir yra. Ne veltui šį elementorių rekomendavo naudoti įvairūs bažnytininkai, pvz., buržuazinės-klerikalinės švietimo draugijos „Saulė“ lietuvių kalbos mokyimo pradinės mokyklos I skyriaus programa, sudaryta pagal J. Domijonaičio „Pradžiamokslį“.

Lietuvių mokslo draugijos paskelbtame vadovėlių konkurse 1908 m. pirmą premiją laimėjo K. Vanagėlio „Dovanėlė“, išėjusi iš spaudos 1909 m. Vilniuje.

K. Vanagėlio elementorius daug kuo panašus į J. Domijonaičio „Pradžiamokslį“. Nuo piešimo ir rašymo pratybų einama prie skaitymo. Elementorinė dalis labiau pritaikyta analitiniam-sintetiniam garsų metodui. Metodiniu požiūriu jis turi nemaža pranašumų, palyginus su J. Domijonaičio elementoriumi. Supažindinimas su raidėmis ir žodžių skaitymas čia daug geriau sutvarkytas. Pirmoje pamokoje duodami trys balsiai *i o a*. Antroje pamokoje supažindinama su *m* ir prasideda žodžių skaitymas: *ma-ma i-ma* ir pan. Žodžiai suskirstyti nuosekliai pagal sunkumą: iš pradžių dviskiemieniai su dviraidžiais skiemenimis, toliau su triraidžiais skiemenimis ir t. t. Su dvibalsiais supažindinama abėcėlės pabaigoje. Sunkiai ištariamai garsai, afrikatos *č dž*, irgi yra abėcėlės gale. Daugelis iliustracijų aiškios, vaizduoja vaikams gerai pažįstamus daiktus: gandrą, lapę, ežį ir kt. Skaitinių kalba gyva, paprasta. Nemaža straipsnelių imta iš vaiko aplinkos. Juose pasakojama apie naminius gyvulius, žmonių darbus ir kt. Yra liaudies dainų bei lietuvių rašytojų — A. Strazdo, Maironio — eilėraščių.

Tačiau elementorius turėjo stambių trūkumų. Jis susilaukė daug aštrios kritikos, kuri rodo, kad pažangūs to meto mokytojai kėlė didelius ir teisingus reikalavimus pirmajai skaitymo knygai. Buvo nurodoma, kad netikslu pradėti supažindinti su raidėmis nuo *i*, nes ją labai sunku sujungti su kitomis, pvz., vaikas, jungdamas *s* ir *i*, tars *sss... i* ir gaus garsą *sjj*. Neužilgo duodama *b* ir kiti sprogstamieji priebalsiai, kuriuos dar sunkiau sujungti su balsiais. Abėcėlėje labai daug atskirų žodžių ir vaikui nesuprantamų išsireiškimų, pvz., *kazokas iš lazdyno* (p. 22), *keistas šitas dalykas* (p. 25) ir kt. Supažindinant su didžiosiomis raidėmis, duodama labai daug tikrinių vardų iš įvairių sričių, todėl pasidaro tikra enciklopedija. Yra tokių vietovių pavadinimų, kad nežinia, ar miestas, ar kaimas.

M. Vasiliauskas nurodė, jog daugumos straipsnelių turinys yra smulkiaburžuazinis. Čia figūruoja daktarai, kunigai, vaistininkai ir kt.¹⁵ Panašią mintį kelia ir A. Jakučionis, sakydamas, kad daugelis skaitinių paimti ne iš kaimo vaikų gyvenimo. Štai straipsnelyje „Virtuvė“ rašoma, jog pietus ver-

¹⁵ M. V - k a s [M. Vasiliauskas], Bibliografija, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 5—6, p. 12.

da virėja, arba straipsnelyje „Rožytė“ pasakojama apie lėlę, kuri pati užsimerkia ir atsimerkia. Juk kaimo, anot A. Jakučionio, vaikai nežino nei virėjos, nei virtuvės, nei tokios lėlės¹⁶.

Žymi skaitinių dalis yra tendencingo pobūdžio: žadina buržuazinį patriotizmą ir klerikalizmą, pvz., „Tautos giesmė“, „Kame yra dievas“, „Viešpaties malda“, „Kur namas mūsų?“ ir kt.

Tuo būdu pirmieji mokytojų parašyti elementoriai metodinio sutvarkymo atžvilgiu nors ir turėjo kai kurių pranašumų, bet savo turiniu jie ne tik neatspindėjo tų uždavinių mokyklai, kuriuos išskėlė 1905 m. revoliucinis judėjimas ir už kuriuos kovojo pažangioji inteligentija sunkiais Stolypino reakcijos metais, bet skleidė reakcines klerikalines idėjas.

Iki pirmojo pasaulinio karo išėjo dar trys nauji elementoriai: K. Skabeikos „Kas skaito rašo — duonos nepraso“ 1909 m., Bičių (autorius neišaiškintas) „Pirmas rašto ir skaitymo mokslas“ 1910 m., Ilgūnų Jonuko (J. Ilgūno) „Naujas elementorius ir pirmieji skaitymėliai“ 1913 m.

Bičių ir J. Ilgūno elementoriai maža kuo tesiskyrė ir savo metodu, ir savo turiniu nuo J. Domijonaičio ir K. Vanagėlio-Sakalausko elementorių, todėl jų atskirai ir nenagrinėsime.

K. Skabeikos elementorius, kurio 1913 m. išėjo antrasis leidimas, o 1916 m. trečiasis leidimas, užima svarbią vietą elementorių istorijoje. Jis susilaukė nemaža teisingų kritinių pastabų iš daugelio mokytojų. Autorius, norėdamas didesnę inteligentijos skaičių įtraukti į elementoriaus svarstymą, buvo paskelbęs konkursą geriausiai recenzijai parašyti. Leisdamas trečiąjį leidimą, jis atsižvelgė į kai kurias kritines pastabas, nors, kaip nurodo įžanginiame žodyje, didesnių pertvarkymų padaryti nespėjo. K. Skabeika, remdamasis eksperimentinės pedagogikos duomenimis ir savo tyrimais, pirmuosius žodžius skaitymui parinko, atsižvelgdamas į vaiko kalbos išsivystymą. Trečiasis elementoriaus leidimas turi apie 400 piešinių, kai kuriuos jų piešė dailininkai: A. Varnas, P. Galaunė, J. Zikaras. Elementoriaus viršelis (jame vaizduojami piemenukai, kurie, ganydami bandą, mokosi skaityti), jo pavadinimas ir turinys rodo, kad autorius jį skyrė liaudies vaikams mokytis.

K. Skabeika daug dėmesio skyrė mokymo sąmoningumui ir prieinamumui užtikrinti. Jis patarė mokytojams gerai pažinti savo mokinius, išaiškinti jų turimų žodžių atsargą, kad būtų galima žinoti, kurie žodžiai elementoriuje bus jiems nauji. Su jais pataria supažindinti mokinius, prieš pradėdant skaityti elementorių. Reikia, kad vaikai apsiprastų su nauja mokyklos aplinka, su mokytoju. Todėl pirmąsias pamokas reikia skirti pasikalbėjimams.

Pirmajame „Kas skaito rašo — duonos nepraso“ leidime autorius rekomenduoja mokyti skaityti pagal nurodymus rusų metodininko V. Flerovo, kuris, kaip žinoma, patobulino K. Ušinsko sudarytą pradinio skaitymo mokymo sistemą. K. Skabeika sako, kad pirmiausia reikia supažindinti vaikus su garsu ir išmokyti juos aiškiai, teisingai tarti. Taigi atliekama garsinė žodžio analizė. Išskyrus garsą, parodoma atitinkama raidė (spausdinta ir rašyta), ji parašoma ir palyginama su pažįstamomis raidėmis, su daiktais, kurie savo forma panašūs į naująją raidę. Tokiu būdu siekiama sudaryti aiškų raidės vaizdinį, kad vaikas ją gerai įsimintų, nepainiotų su kitomis. Po to prasideda žodžių su naująja raide skaitymas. Suskirsčius žodį į garsus, atliekamas atvirkščias procesas: iš kilnojamojo raidyno surenkamos reikalingos raidės, sudedamas skiemuo, kuris skaitomas iš karto, „taip kaip kalbant“. Lygiai taip pat sudaromas kitas skiemuo ir skaitomas visas

¹⁶ Juokų Senis [A. Jakučionis], Kokie mums dabar labiausia reikalingi vadovėliai, „Mokykla“, 1910, Nr. 10, p. 64—65.

dviskiemenis žodis. Jau trečioje pamokoje pradedami skaityti žodžiai pagal panašumą, pvz., *sala, sula*, ir mokoma juos parašyti.

Visa tai rodo, kad K. Skabeika buvo analitinio-sintetinio garsų metodo šalininkas. Bet jo elementorius ne visai atitinka šio metodo reikalavimus. Štai supažindinimas su raide *s* (III leidimas):

Piešinys sula laša

su la	ma la
sa la	su la
mama	sula
sala	mama
mala	

su, sula, sala, mala, mama; mama mala (spausdinta)
sula; mama mala (rašyta)

Matome, kad naujoji raidė neduodama atskirai, nors to reikalauja sintezės procesas, mokant skaityti. Toks naujos raidės pateikimas greičiau primena analitinį metodą, bet tai, kad pirmieji žodžiai, kaip rodo duotas pavyzdys, suskirstyti į skiemenis, o vėliau parašyti ištiesai, leidžia daryti išvadą, kad elementoriuje iš dalies atsispindi ir sintezės procesas. Taigi, sprendžiant iš elementoriaus įžangos ir dalinai iš pačios knygos, nesinorėtų sutikti su J. Budzinskiu ir P. Naujokaičiu, kurie „Kas skaito rašo — duonos nepraso“ priskiria prie garsų analizės metodu sudarytų elementorių¹⁷.

Skaitymo medžiaga sutvarkyta gana gerai, griežtai laikomasi nuoseklumo, parenkant pirmuosius žodžius skaitymui: iš pradžių duodami dviskiemeniai žodžiai su dviraidžiais skiemenimis, toliau su triraidžiais ir t. t. Skaitymo sąmoningumui skatinti naudojamas žodžių panašumo principas, pvz., *balsas, balnas, balkis* ir pan., taip pat pratybos, pvz., pagal paveikslėlį reikalaujama perskaityti žodį su praleistomis raidėmis, pvz., še-etys (šepetys), ke-u-ė (kepurė).

Elementoriuje autorius nurodo, kad „Dėdamas skaitymėlius, nesilaikiau siauros kokios tendencijos. Parinkau tik trumpus ir vaikui suprantamus apsakymėlius, kuriuos ėmiau iš gyvulių gyvenimo“. Skaitinių kalba paprasta, artima vaikui. Straipsneliai sugrupuoti teminiu požiūriu. Štai meilės tėvynei, gimtajam kraštui tema vystoma greta einančiuose keturiuose straipsneliuose ir dviejuose eilėraščiuose, pvz., „Gimtinė šalis“, „Suo ir vilkas“ ir kt. Kiti skaitiniai irgi turi teigiamos auklėjančios reikšmės. Juose skatinami vaikai mylėti tėvus, globoti žvėris ir paukščius, visada sakyti teisybę ir pan. Skaitiniuose yra daug eilėraščių ir liaudies dainų, straipsneliai pasakojamojo pobūdžio. Tai daro elementorių įdomų ir patrauklų vaikams.

Vis dėlto tai nebuvo elementorius be trūkumų. Abėcėlinėje dalyje maža rišlių tekstų. Kai kurios patarlės ir posakiai vaikams nesuprantami: *eina, kaip musę kandęs, kiek mokėsi, tiek rasi, dovanų karalius mirė* ir t. t. Be to, abėcėlinė dalis labai ištęsta. Nepaisant šių trūkumų, elementorinė dalis geresnė už skaitinius. M. Vasiliauskas taip pasakė: „Jei šriftas būtų pritaikytas didaktiniams tikslams, tai abėcėlė būtų geriausia lietuvių abėcėlių“¹⁸.

Nemaža dalis straipsnelių yra alegorinio pobūdžio, pvz., „Skruzdės ir žiogas“, „Dvi varpi“, „Skruzdės“ ir kt. Pirmo skyriaus vaikams jie

¹⁷ J. Budzinskis, P. Naujokaitis, Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse klasėse, t. I, Kaunas, 1960, p. 176.

¹⁸ M. V - k a s [M. Vasiliauskas], Bibliografija, „Švietimo reikalai“, 1919, Nr. 5—6, p. 13.

nesuprantami. Kai kurios liaudies dainos yra melancholiškos, skatina pasiduoti likimui ir pan. („Girelė“, p. 72, „Dainelė“, p. 69), pvz.,

Kodėl, girele,
tu taip vaitoji?
apie ką viena
liūdnam svajoji?
(p. 72)

Nors elementoriuje nėra religinių tendencijų ir keliamos svarbios dorovinės mintys, kaip teisingumas, meilė žmogui, meilė tėvynei, bet autorius jas sprendžia buržuazinėje plotmėje, užtušiodamas klasių kovą ir ekonominę nelygybę. Štai eilėraštyje „Mylėkimės“ sako:

Broliai, viens kitą mylėkim,
vaidus šalin atidėkim!
Tegu garsas šitų žodžių
skamba tarp dvarų ir sodžių.
(p. 94)

Bet, nepaisant to, šis elementorius užima svarbią vietą lietuviško elementoriaus istorijoje. J. Murka sakė: „Tai vadovėlis, kuris Lietuvos mokyklose nugalėjo sudedamuosius ir sintetinius elementorius...“¹⁹ Jis padėjo įsigalėti analitiniams-sintetiniams elementoriams, kurie ir šiandien sėkmingai naudojami tarybinėje mokykloje.

Apibūdinę XX a. pradžios elementorius, matome, kad 1905 m. revoliucijoje Lietuvos darbo žmonių iškovoti kultūrinio gyvenimo srityje laimėjimai turėjo didelės teigiamos reikšmės pedagoginės minties pagyvėjimui. Mokytojai ir kiti pažangios inteligentijos atstovai dėjo daug pastangų geresniam, tobulesniam elementoriui išleisti, tinkamam pradinio skaitymo ir rašymo metodui surasti. XX a. pradžioje paplitę, garsų sintezės būdu sudaryti elementoriai nepatenkino mokyklinės praktikos reikalavimų. Pradedamas taikyti analitinis-sintetinis garsų metodas, kuris, pradedant P. Višinskio elementoriumi, kaskart vis labiau plito. Metodiniuose ieškojimuose mūsų elementorių autoriams (A. Kriščiukaičiui, P. Višinskiui, K. Skabeikai) didelės teigiamos įtakos turėjo rusų pedagogų, ypač L. Tolstojaus, K. Ušinskio, V. Flerovo ir kitų, pedagoginės pažiūros.

Stengiantis pradinio skaitymo ir rašymo mokymą padaryti įdomų, patrauklų, prieinamą vaikui, neišvengiamai teko atsisakyti ne tik „silabizavimo“ metodo, bet ir religinio-dogmatinio elementoriaus turinio. Šiuo atžvilgiu A. Kriščiukaitis, P. Višinskis ir K. Skabeika drąsiai laužė senas, įsigalėjusias tradicijas, išmesdami iš elementoriaus ne tik poterius, bet ir religinio turinio straipsnelius. Jų elementoriai atspindėjo pažangių visuomenės sluoksnių siekimus auklėti teisingą mokslinę pasaulėžiūrą, priartinti mokyklą prie gyvenimo, padaryti švietimą prieinamą visiems darbo žmonių vaikams.

VVU
Pedagogikos katedra

Įteikta
1962 m. gruodžio mėn.

L I T E R A T O R A

1. Zukauskas K., Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905—1907 m., Kaunas, 1960.
2. Budzinskis J., Naujokaitis P., Lietuvių kalbos dėstymas pradinėse klasėse, t. I, Kaunas, 1960.
3. Karčiauskienė M., Aiškinamojo skaitymo pradmenys lietuviškoje mokykloje 1905—1907 m., Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, t. V, 1958.
4. Murka J., Metodikos etiudai, Vilnius, 1919.

¹⁹ J. Murka, Metodikos etiudai, Vilnius, 1919, p. 55.

ЛИТОВСКИЕ БУКВАРИ В КОНЦЕ XIX И В НАЧАЛЕ XX ВВ.

К. СИМАШКА

Резюме

История букваря связана с развитием школы и просвещения, педагогической, методической и психологической мысли, с вопросами развития детской литературы, литературного языка и правописания.

В данной статье дается только общая характеристика букварей указанного периода с целью показать, как с изменением общественно-культурных условий жизни усовершенствовались и буквари.

В конце XIX в. ввиду крайне неблагоприятных условий культурной жизни (отсутствие книг и школ на родном языке) преобладали буквари, составленные по буквослагательному методу с церковным чтением, которые печатались за границей и тайно ввозились в Литву. Лишь в 1895 г., благодаря усилиям передовой интеллигенции, был издан «Новый букварь» А. Крищукайтиса, составленный по синтетическому звуковому методу, без церковного чтения.

После революции 1905 года, в связи с некоторым улучшением условий культурной жизни, замечается оживление педагогической мысли. В этот период было издано много различных букварей, среди которых особенного внимания заслуживают буквари П. Вишинскиса (1905 г.) и Кл. Скабейки (1909 г.), которые положили основу аналитико-синтетическому звуковому методу обучения грамоте. Своим содержанием эти буквари больше всего отвечали выдвинутым требованиям революции 1905 г.: отделить школу от церкви, ввести всеобщее и бесплатное обучение на родном языке и др. Эти буквари предназначались для народной школы, в них не было не только молитв, но и статей религиозного содержания.

В методических исканиях авторов литовских букварей (А. Крищукайтиса, П. Вишинскиса, Кл. Скабейки) большое положительное влияние оказали педагогические взгляды известных русских педагогов, особенно Л. Н. Толстого, К. Д. Ушинского, Вс. А. Флерова и др. Опыт передовых русских педагогов использовался в творческом применении его к условиям литовской школы.
